

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ РОЗРОБЛЕННЯ ЛЕКСЕМИ «ШАНСОН»

© Валентина Балог, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374

У статті описано процес лексикографічного опрацювання лексики «шансон», яка належить до складних у семантичному аспекті елементів лексичної бази сучасної української мови. Визначення підстав для введення досліджуваного слова в загальномовний словник, розгляд лексикографічних джерел, які фіксують це слово, аналіз контекстуальної поведінки, а відтак і визначення всіх можливих лексичних значень і відтінків – це ті завдання, виконання яких у процесі дослідження дозволило запропонувати варіант словникової статті в рамках укладання додатку до Словника української мови в 11-ти томах.

Як відомо, у процесі роботи над доповненням будь-якого словника укладачі основну увагу приділяють перегляду реєстру з метою адекватного висвітлення сучасного стану лексичної бази. Не стала винятком і робота над укладанням додаткового тому до «Словника української мови» в 11-ти томах (далі – СУМ): упорядники зорієнтувалися в основному на поповнення й перегляд реєстру. Таким чином, опрацьовані матеріали містять як лексику, що з відомих причин не була подана в словнику, так і нові слова, що обслуговують сучасний комунікативний простір. Переважна більшість лексем на основі визначення й аналізу фактів функціонування має досить чіткі значення, прозорі варіанти й відтінки значень. Проте до реєстру словника ввійшли й слова, висвітлення семантичної характеристики яких потребує не тільки вивчення контекстуального оточення, порівняння з тлумаченням їхнього значення в інших лексикографічних джерелах (загальномовних і спеціалізованих) як української, так і сусідніх мов, а й глибшої етимологічної довідки та історії виникнення й побутування не тільки слова, а передовсім позначуваного ним поняття. До таких елементів реєстру відносимо лексему «шансон», якої немає в СУМ. Реєстр Словника фіксує тільки похідні слова **ШАНСОНЕТКА** (*заст.* 1. Пісенька грайливого, жартівливого характеру, часом фривольного змісту. 2. Співачка, що виступає з піснями такого жанру) і **ШАНСОНЕТНИЙ** (*заст.* Стос. до шансонетки) [4: XI: 405].

Питання про внесення цього слова до реєстру не ставимо, оскільки навіть побіжний статистичний аналіз¹ свідчить про його значне поширення й використання в сучасному мовленні, і не лише в середовищі музики й шоу-бізнесу. Не ставимо також питання й про основне лексичне значення цього відомого в музичному середовищі (та поза ним) слова. Воно має французьке походження і дослівно перекладається українською мовою як «пісня», а ще глибший аналіз етимології приводить до латинської основи, а саме *cantio* – пісня, спів.

В українській лексикографічній практиці визначення «шансон» знаходимо тільки у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за ред. В. Т. Бусела:

ШАНСОН, -у, ч. Французька пісня – народна, професійна поліфонічна 15–16 ст., а також сучасна естрадна пісня ліричного змісту з репертуару шансоньє [3].

Користуючись відсильним методом звіряння тлумачень маємо й визначення слова «шансоньє»:

ШАНСОНЬЄ, *невідм.*, ч. 1. Французький естрадний співак, виконавець жанрових пісень, часто автор слів і музики до них. 2. Назва збірок пісень і водевілів у Франції у 13–19 ст. [3].

За радянської доби розвитку української словникарської справи саме це слово в реєстрах як словників, так і енциклопедій відсутнє, мають місце лише похідні слова «шансоньє», «шансонетка», «шансонетний». Таке саме визначення лексики «шансон» і його похідних подають і російські словники (енциклопедичний [2] і тлумачний [5]):

¹ Наприклад, за результатами подання запиту на слово «шансон» в українській інформаційно-пошуковій системі МЕТА в інтернет-мережі ми отримали 86 800 документів на 3 800 сайтах, а на словосполучення «російський шансон» – 37500 документів на 1600 сайтах (і переважна більшість контекстів показувала співвіднесеність запитуваного слова із новітнім значенням).

ШАНСОН (франц. *chanson*), французская песня – народная, профессиональная полифоническая 15–16 вв., а также современная эстрадная (из репертуара шансонье) [2; 5].

Музичні російські словники й енциклопедії подають визначення цього поняття значно ширше, розкриваючи історію розвитку музичного стилю шансон і вказуючи основних виконавців такої музики (див., наприклад, «Музыкальный энциклопедический словарь», 1990, «Музыкальная энциклопедия» у 6 т., 1973–1982). Уперше ж у радянській російській лексикографії (за даними «Сводного словаря современной русской лексики» в 2 т., М., 1991) слово «шансон» з'явилося в «Большой советской энциклопедии», М., 1978.:

Шансон (франц. *chanson* – песня) 1) полифонические песни 15–16 вв. Были подготовлены балладами, виреле, рондо Гильома де Машо (14 в.). **Шансон** разрабатывались франко-фламандскими композиторами *нидерландской школы*; в 16 в. достигли ярко национальной (в частности, программно-звукописной) характеристики при усилении гомофонного начала в творчестве крупнейшего представителя французской музыки Ренессанса К. Жанекена, а также у К. Сермизи, П. Мулю, П. Сертона, Г. Котле, К. Лежена, К. Гудимеля и др.; в начале 17 в. вытеснены гомофонными песенно-романсными жанрами. 2) Французские эстрадные песни конца 19–20 вв.; авторами или участниками создания их текстов и музыки нередко бывают исполнители **Шансон** – *шансонье*. [1].

Питання виникло в результаті опрацювання контекстів, де зустрічається досліджуване слово в сучасному мовленні. Переважна більшість мовленнєвих фактів указує на побутування слова «шансон» у значенні, яке майже не відповідає задекларованому, а здебільшого позначає такі поняття, як «блатна музика», «бардівська пісня», «міський романс» і под. Таким чином, цим словом сьогодні називають музичний (естрадний) напрямок, який об'єднує вказані пісенні жанри. Важливо зазначити, що цей музичний жанр має розвиток в основному російською мовою і в російському музичному середовищі, проте, зважаючи на постійний культурний взаємобмін, це явище поширене й має прихильників і в українському соціумі, а відтак і в мовленні. Зважаючи на умови побутування, описуване явище також має дещо уточнену назву, а саме «російський шансон».

Розуміючи важливість адекватного лексикографування будь-якого слова в словнику, необхідно з'ясувати причини такої невідповідності, звернувшись до історії розвитку самого позначуваного поняття. Уперше слово «шансон» саме у зв'язку із сучасним сприйняттям було вжито в 1994 році на аудіо-носіях із записами вищезазначених жанрів авторської пісні в російському музичному середовищі, щоправда це була переважно «блатна» або «тюремна» музика. У мовленні ж функціонувало переважно словосполучення «російський шансон», оскільки слово «шансон» однозначно сприймалося як жанр французької пісні, тож виникла потреба в конкретизації назви. Окрім того, спостерігається вживання словосполучення «французький шансон».

Аналіз причин, внаслідок яких виникло нове значення, показав, що окрім суто прагматичних (комерційного зацікавлення та спроб «облагородити» жанр, який у дев'яностих роках ХХ століття набув неабиякої популярності), є й логічні, а саме – спільні риси у справжнього (французького) шансону й музики, яка на пострадянських теренах отримала таку ж назву. Музичні експерти схиляються до думки, що поєднані загальною назвою «шансон» російські музичні жанри і французький шансон в усьому його різноманітті (пісні трубадурів, кантилен, балади, рондо, виреле, водевілі, романси тощо) пройшли принаймні три спільних етапи розвитку, а саме: 1) зародження в народній традиції; 2) переродження в літературний пісенний жанр; 3) популяризацію сучасним культурним виробництвом. І хоч за звучанням їх важко порівняти, ці три вказані моменти дали всі підстави для перенесення назви.

Вважаємо за потрібне надати загальну характеристику самого пісенного матеріалу. З погляду звукового вираження за змістовим наповненням такі пісні мають баладний характер текстів і переважно сюжетну лінію з ліричною, драматичною чи комічною фабулою, за музичним супроводом – чіткі нескладні мотив і структуру самої пісні. Відтак, спостерігається надання основного значення тексту, а не музичному супроводу (який часто сприймається як примітивний). З точки зору емоційного сприйняття у середовищі слухачів спостерігається різне ставлення до такої музики, проте, як і будь-який жанр, цей охоплює як неперевершені шедеври, коли мова йде про авторську пісню 50-70-х років і твори таких авторів, як Ю. Кім, Ю. Візбор, Б. Окуджава, А. Галич, В. Висоцький та ін. (щоправда, не всі музичні критики відносять музику бардів до описуваного жанру), або авторські пісні у виконанні О. Розенбаума, С. Трофимова, М. Круга,

Є. Амірамова та ін., так і низькопробні композиції. Останні, на превеликий жаль, мають значно більше місця в ефірі, тому й створюють викривлене сприйняття всього жанру.

У сучасному інформаційному просторі вже маємо тлумачення нового значення описуваного поняття, яке подає популярна сьогодні віртуальна енциклопедія «Вікіпедія», надаючи перевагу уточненому терміну «російський шансон» з метою розмежування понять.

Російська частина «Вікіпедії»:

«Русский шансон – собирательный термин, которым обозначают различные жанры русской музыки, включающие прежде всего блатную песню, бардовскую песню, городской романс, некоторые песни военной тематики. Термин появился в 1990-ых годах, когда блатная песня стала звучать на эстраде, по радио и телевидению...

В российской музыкальной индустрии термин был популяризован одноимённой радиостанцией <http://www.chanson.ru/>. Таким образом, под понятие русского шансона попадают довольно отличные друг от друга исполнители – от Александра Вертинского, Петра Лещенко, Булата Окуджавы и Аркадия Северного до Клавдии Шульженко, Марка Бернеса, Михаила Шуфутинского – отчего данный термин вызывает противоречивое отношение и не всеми принимается. Так или иначе, в Государственном кремлёвском дворце с 2001 года проводится церемония вручения премии «Шансон года» [7].

Українська частина «Вікіпедії»:

«Російський шансон (у межах статті *шансон*). Докладніше у статті: *Російський шансон*. У російській мові термін «шансон» був позичений в кінці ХХ століття на окреслення широкого кола пісень, пов'язаних із тематикою кримінального світу. До певної міри об'єднувальною рисою російського і французького шансону є їх розповідний характер, що більшою мірою зближує їх з баладами ніж поп-музикою.

Витоком російського шансону є насамперед блатна пісня, яка до розвалу СРСР існувала лише в підпіллі і була офіційно заборонена (або принаймні не заохочувалася) для публічного виконання. Попередниками російського шансону називають також міський романс (початок ХХ століття), бардівську пісню тощо. Популяризаторами цього жанру в Росії виступила радіостанція «шансон», яка 2001 року започаткувала премію «Шансон року», церемонія вручення якої щорічно відбувається в Державному кремлівському палаці» [8].

Відповідно, докладніше в статті «російський шансон»:

«Російський шансон (*рос.* Русский шансон) – термін, що відсилає до російськомовних [пісень](#), популярних серед ув'язнених й осіб близьких до злочинного світу; те ж, що й «блатні пісні».

У радянські часи блатні пісні були офіційно заборонені для публічного виконання і перебували в «культурному підпіллі». Після розпаду СРСР на початку 1990-х цей пласт культури виходить з підпілля і швидко завойовує популярність в багатьох країнах СНД, зокрема й [Україні](#). Оскільки такі пісні не мали раніше своєї загальної назви (слово «блатняк» відбивало лише частину їх), за ними історично закріпилося словосполучення «російський шансон».

Основні риси – сюжетність пісень; тісний зв'язок з конкретними життєвими ситуаціями, позиціями й переживаннями людей злочинного світу; мелодійність; використання у віршах стилістики розмовної мови з її зворотами й жаргонізмами; непоставлені академічно й навіть неспівочі голоси «людей з народу».

У сучасній [Росії](#) цей напрямок музики користується державною підтримкою – у Державному кремлівському палаці з [2001](#) року проводиться церемонія вручення премії «Шансон року».

Серед найвідоміших представників стилю – [Гаррі Кричевський](#), [Михайло Круг](#), [Олександр Розенбаум](#), [Сергій Трофимов](#), [Михайло Шуфутинський](#) та інші [4].

Однак сучасні загальномовні тлумачні словники поки не утримуються від фіксування нового значення слова «шансон» як назви іншого музичного напрямку.

Ми пропонуємо ввести це слово до реєстру СУМ і подати всі його значення, оскільки реально у мовленні вони існують, а отже, і мають бути висвітлені в сучасних тлумачних словниках. До того ж, на нашу думку, варто розмежувати значення власне французького шансону за часом побутування. Таким чином, пропонуємо таку лексикографічну інтерпретацію слова «шансон»:

ШАНСОН, -у, ч., муз. 1. Французька пісня – народна, професійна поліфонічна 15–16 ст. **Δ Шансон трубадурів** – така пісня для одного голосу.

2. Жанр сучасної французької естрадної музики ліричного характеру; || Пісня, виконувана у такому жанрі автором під акомпанемент фортепіано або гітари.

3. *перен.* Жанр, що поєднує бардівську пісню, міський романс, пісенну творчість радянських емігрантів і под., характеризується простотою мелодії й баладністю тексту переважно російською мовою. 106.4 МГц — Радіо "Шансон". ТОВ ТРК "Топ-радіо" Сумська недержавна музично-інформаційна радіостанція.. Музичний формат: шансон (у т.ч. багато класичного шансону минулих років) і класичний російський рок (Ел. ресурс); || Пісня, виконувана у такому жанрі. „Тартак» під час показу відео „Стільникове кохання» заспівав справжній відвертий шансон, тим більше російський! (Ел. ресурс).

Δ **Російський шансон** – Тс. **Шансон** (у 3 знач.). "Кримінальні сонети" важко і навіть практично неможливо назвати відповіддю на таке явище, як сучасний російський шансон (протіше – блатну пісню). Це не те що вище, це – ще краще – інше (Ел. ресурс).

Лексична база української мови невпинно змінюється, а отже, й потребує перманентного перегляду й аналізу як усної, так і писемної джерельної бази з наступним фіксуванням функціональних, але «проблемних» лексем, що і є логічним шляхом до створення словника, адекватного часові.

Література

1. Большая советская энциклопедия – М., 1978 / Ел. режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article123100.html>
2. Большой энциклопедический словарь / Ел. режим доступу: http://www.vedu.ru/BigEncDic/enc_searchresult.asp?P=7
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В.Т.Бусела / Ел. режим доступу: <http://www.slovnkyk.net/index.php?sword=ШАНСОН>
4. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
5. Современный толковый словарь русского языка под редакцией Т.Ф.Ефремовой / Ел. режим доступу: <http://www.efremova.info/word/shanson.html>
6. http://revolution.allbest.ru/music/00008341_0.html
7. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
8. <http://uk.wikipedia.org/wiki>
9. <http://www.music-dic.ru/>